

De Akkergrens en de grenssteen in de Zuidnederlandse dialecten (1)

door V. VERSTEGEN, O. F. M.

Vanaf de vroegste tijden, zelfs vóór een particulier persoonlijk bezit ontstond, kende men een aanduiding van grenzen. De bezittingen die gemeenschappelijk waren aan een stam, moesten immers afgescheiden zijn van deze van een ander stam. De grens bestond uit een strook onbebouwd land, gewoonlijk een woud. Later, wanneer er reeds een meer persoonlijk bezit van akkerland bestaat, moet de grens nauwkeuriger aangeduid worden. Tussen de akkers blijft gewoonlijk een smalle strook grond onbebouwd liggen, doch somtijds wordt de grens enkel een lijn. Deze moet natuurlijk vastgelegd worden op een manier die elke twijfel uitsluit en dit wordt verkregen door het aanbrengen van zekere tekens (2). Tegenwoordig is de grens nauwkeurig bepaald en vastgelegd in het „kadaster”. Dit alleen heeft rechtswaarde in geval van betwistingen. Vóór het bestaan van de moderne wetgeving hadden de grenstekens een grote juridische waarde. Deze grenstekens waren van verschillende aard. Het waren bomen of struiken ofwel geplante palen en stenen. Het planten van zulke grenspaal

(1) Woordgeographische studies van de Zuidnederlandse Dialectcentrale, n° XXV.

(2) J. HOOPS, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, II, Strassburg, 1911-15, bl. 330. — J. GRIMM, *Deutsche Grenzaltertümer* (1843) in *Kleine Schriften*, 2 (1865), 30-74.

of grenssteen ging dan ook met een zekere plechtigheid gepaard en bij betwistingen over de grens van de gemeente b.v. zien we hoe de burgemeesters of meiers en schepenen met ongeveer gans de gemeente zich ter plaatse begeven om de grensovertreding te constateren (1). Tussen de akkers, inzonderheid daar waar geen natuurlijke scheiding bestaat, werden scheidingstekens geplaatst, meestal stenen, ingegraven op de vier hoeken en ook zelfs nog enkele aan de zijden van de akkers. Deze stenen, uit hardsteen of arduin met vierkante kop, dragen gewoonlijk de beginletters van de naam van de eigenaar. Daarmee was de grens wel aangeduid, maar was, men nog niet beveiligd tegen de menselijke hebzucht. Het was immers gemakkelijk de steen uit te graven en hem verder te plaatsen om zo zijn bezittingen te vergroten. Daarom bestonden bij het plaatsen van grensstenen een aantal volksgebruiken, die wel verklaard werden als overblijfselen van oud-germaans geloof en offers, doch die eerder zuiver volksgebruiken zijn om de juridische waarde van de grenstekens klaar te doen uitschijnen. Zo werd b. v. bij het plaatsen van een grenssteen, een jongen die er meestal toevallig bij tegenwoordig was, een kaakslag gegeven of werd hij bij de oren getrokken opdat hij zich later de juiste plaats van het gebeurde zou herinneren. Gewoonlijk echter werd de steen niet alleen ingegraven : samen ermee werden de zogenaamde „getuigen” begraven. Enkele andere stenen of brokken van een doorgebroken steen ofwel scherven van potten of andere grondsoorten als assen werden in de kuil gedaan. Bij betwisting kon de steen uitgegraven worden en moesten de „getuigen” gevonden worden om de juiste plaats aan te duiden. Wie zich schuldig maakte aan het verplaatsen van een grenssteen werd met de zwaarste straffen bedreigd :

(1) M. GORISSEN, *De Heide en de Schutterij te Mechelen-aan-de-Maas*, in *Verzamelde Opstellen*, VI (1930), 99-100.

een enkel voorbeeld uit een dorpskeure van het einde van de 14^e eeuw kan hier aangehaald worden : „soe wat manne die bevonden ware dat hij pale oft meere uut dade, oft die eeneghe pale oft meere sette sonder trecht oft sonder seynen termptgenoot, die verhuert 10 gulden hollans” (1). Doch niet alleen van wege het menselijk gerecht, ook nog in het andere leven stonden de grensovertreder zeer zware straffen te wachten. De sagen uit gans West-Europa verhalen van zulke gevallen. In sommige gebieden van Zwitserland kan zulke misdadiger niet sterven, terwijl in Bohemen zijn handen boven het graf uitgroeien. De meest gewone straf bestaat hierin dat de misdadiger moet ronddolen in verschillende gestalten, meestal met de grenssteen en gedurig moet hij roepen „waar moet ik hem zetten”? Hij wordt alleen verlost wanneer iemand, en dit is gewoonlijk een dronken man, de andere mensen zijn immers bang voor een nachtelijke verschijning, hem toeroept „plaats hem waar ge hem gehaald hebt”. Voor Brabant hebben we een sage voor Kester (2) en voor Antwerpen een voor Postel. Hier wordt de schender veranderd in een gloeiende paal. In andere plaatsen van deze provincie is het een gewone geestverschijning (3). Ook bestaan

(1) ED. J. STRUBBE, *De Dorpskeure van Overijsche* (1399), *Eigen Schoon en De Brabander*, XVII (1934), 343.

(2) A. DE COCK en Is. TEIRLINCK, *Brabantsch Sagenboek*, I (Kon. Vl. Ac.), Gent, 1909, bl. 137 „De Geest van Karloken”.

(3) A. DE HAES, *Sagen uit de Provincie Antwerpen*, Hs. Vl. Top. Inst. Leuven, 1943, bl. 68.

Voor sagen uit andere gebieden verwijzen we hier naar : P. N. PANKEN, Noordbrabantsche sagen, *Volkskunde*, IV (1892), 7 ; voor Bretagne *Volkskunde*, X (1898), 155-159. Voor een deel van het Rijnland : M. ZENDER, *Volkssagen der Westeifel*, Bonn, 1935, bl. 144 ; voor Schleswig-Holstein : E. MENSING, *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*, IV, Neumünster, 1933, bl. 302 ; voor Zwitserland : E. SCHÜLE, *Borne et bornage en Suisse romande, Folklore Suisse*, 33 (1943) overdr. Hier komt in het oostelijk gedeelte van het gebied de sage voor dat de grensschender terugkomt onder de vorm van een dwaallicht en het dwaallicht heeft er dan ook de naam gekregen van „grenssteenverplaatser”. Dit geloof komt bij

er onder het volk spreekwoorden en zegswijzen die betrekking hebben op de grensstenen en op dit volksgeloof. Een paar uit onze streken kunnen aangehaald worden : paalstenen verzetten en huwelijken beletten is doodzonde zegt men in het Land van Waas (A. Joos) ; „g'em meugt geen pale verzetten, anders komt ou zielke weeromme” is een spreuk uit Zuid-Oost-Vlaanderen (I. TEIRLINCK) en in Haspengouw spreekt men ironisch van „beven als een reenstein” (RÛTTEN).

Deze volksculturele gegevens werden hier slechts samengebracht, als een inleiding bij onze verdere taalkundige studie. De namen van de grenslijn of de scheidingslijn tussen de akkers en de stenen waardoor ze aangeduid wordt, moeten verder besproken worden. Eerst komen de namen van de grens zelf aan de beurt ; doch eerst moeten we nog enkele beschouwingen invoegen van aardrijkskundigen aard. De gesteldheid van den bodem is zeer verscheiden in het Vlaamse land en vandaar ook dat de akkergrens niet overal op dezelfde manier wordt aangeduid. In het Noorden van de provincie Oost-Vlaanderen, waar de grond zeer nat is, grenzen de akkers niet aan elkander, zij zijn gescheiden door een brede „kant” : een strook grond met gras en struikgewas begroeid en zeer dikwijls met een min of meer brede sloot of gracht. In het land van Veurne bestaan de grenzen nog meer uit grachten en sloten, vandaar dat voor deze gebieden geen eigenlijke namen voor de akkergrens bestaan en er open vlekken op de kaart voorkomen. In de andere streken, waar de akkers aan elkaar grenzen, bestaat de scheiding in een diepere voor van de ploeg. Zeer vele plaatsen hebben dan ook geen ander naam

mijn weten niet voor in onze streken, wel in Duitsland. Voor meerdere gegevens zie : E. HOFFMANN-KRAYER, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, III, 1143 en vooral 1157 met de rijke bibliographie.

voor de akkerrens dan de „voor”. De meeste plaatsen echter, hebben een naam afgeleid van of samenhangend met het werkwoord *scheiden* : de akkerrens is de plaats waar de akkers van elkander gescheiden zijn.

1° *Scheidinge* in West-Vlaanderen en *scheiing* in Limburg en de Antwerpsche Kempen. De scheiding is de plaats waar de afgrenzing of afscheiding plaats heeft, vandaar grens of scheidslijn. In Limburg zijn enkele plaatsen waar *scheiling* gezegd wordt met het uitgebreid suffix *-ling* in plaats van *-ing* of mogelijk ook door contaminatie met het woord *lijn*.

2° *scheinis* : opgegeven voor een paar plaatsen in Antwerpen alsook door TEIRLINCK in zijn Zuid-Oostvlaandersch Idioticon ; in het Mnl. *scheidenisse*.

3° *scheidsel* te Rijmenam (K 334) en te Gullegem (N 88).

4° *gescheed* of *geschee*. Komt voor in het Westen van West-Vlaanderen en in Oost-Vlaanderen. Het W. N. T. ziet het als een verouderd woord aan, dat in verschillende opvattingen werd gebezigd (zie Mnl. W. II, 1594-96) en dat ook zoals in het Mhd. de betekenis had van „grens-scheiding, grens”. De vorm *geschee*, die het W. N. T. als Westvlaams aanziet, — hij komt echter meer voor in Oost-Vlaanderen, — verklaart het als een vorm ontstaan door uitstoting van *d* tussen twee klinkers, wat wijst, gaat het verder, op een oudere vorm *gescheede*, *gescheide*, die overeenkomt met Mhd. *gescheide*. Het Mnl. echter gebruikt bij voorkeur *gesceet*, een vorm met vroegtijdige afstoting van de slotletter.

5° *scheid*, „onz. soms m. (of vr.?)” zegt het W. N. T. van *scheiden*, in het Mnl. *scheit*, Mnd. *schête*, Mhd. *scheit* (1).

(1) In Groningen is de grens *scheid* (uitspr. *skaait*) ; ook nog in sommige plaatsen van Zuid-Holland wordt er gesproken van het

Van dit subst. kan de vorm *schee* voortgekomen zijn door afstoting van de *d*. *Schee* kan echter ook het subst. gebruik zijn van het werkwoord *scheeden*, met uitstoting *scheen*, vorm die vooral in Antwerpen voorkomt. In de samenstellingen wordt de *n* afgestoten, b. v. *scheegracht*, *scheehaag*. Met *schee(d)* komen een paar samenstellingen voor n. l. *scheilijn* en *scheivoor*.

Reen.— In Zuid-Limburg en Oostelijk Brabant is de naam van de akkergrens : *reen*. Dit is een oud-germaans woord dat betekent : „een verhoogde zoom als grens dienend”. De betekenis is in alle germaanse dialecten dezelfde : een strook grond die hoger ligt of niet omgeploegd is ; Mhd. *rein* „verhoogde zoom als grens, helling, dijk”, Mnd. *rein* „verhoogde zoom”, „grens” ; oudnoors : *rein* „met gras begroeide zoom als akkergrens”. De oorspronkelijke betekenis van *reen* moet geweest zijn „verhoogde strook grond”. Dit blijkt ook uit de Keltische woorden : Iers *roen*, M.-Iers *raon* „weg, rij bergen” ; Bretoens *run* „heuvel”. De oorspronkelijke akkergrens was dus een strook grond die hoger lag en niet omgeploegd werd. Deze grens bestaat niet meer in het tegenwoordig Zuidnederlands *reen*-gebied : de grens is er een dieper voor van de ploeg. De oude akkergrens vinden we echter wel in zekere zin in het Noorden van Limburg en in het Land van Waas, waar een brede, met gras en struikgewas begroeide zoom om het akkerland ligt, alsook in West-Vlaanderen waar een correspondent voor Knokke (H 2) de grens op de volgende manier beschrijft : „de grens wordt aangeduid door een *veurtje*, ofwel met een *oever* of *barmtje* dat de twee aangelanden

scheid van een stuk land (K. TER LAAN, *Nieuw Groninger Woordenboek*, 858 ; G. J. BOEKENOOGEN, *De Zaanse Volkstaal*, 885).

In Schleswig-Holstein wordt ook de akkergrens *schee* of *scheed* genoemd (O. MENSING, *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*, IV, 302).

van weerskanten met een *streeptje* laten liggen (niet omploegen)".

Hoever het *reen*-gebied zich nog uitstrekt in Nederlands-Limburg en in het Rijnland weten we niet bij gebrek aan gegevens over deze streken. Alleen hebben we gegevens voor het oude vorstendom Waldeck en het gebied Frankenberg waar het zuidelijk gedeelte van het behandelde gebied *reen* kent. Dit gebied ligt echter reeds een heel eind over de Rijn : mogen we besluiten dat *reen* het hele tussenliggend gebied omvat (1)? *Reen* is wel doorgedrongen in het Waals : aansluitend bij het Limburgs-Brabants gebied wordt in Haspengouw een type *reinal* gebruikt om de akkergrens aan te duiden, terwijl meer naar het Oosten, in de omgeving van Luik *reinal* de grenssteen zelf aanduidt, een betekenis, die volgens J. HAUST primair zou zijn tegenover deze uit Haspengouw (2). Het Nederlandse woord werd ook ontleend door het Frans : *rain* „lisière d'un bois, parfois frontière" (3).

Het woord *reen* werd uit Middeleeuwse teksten alleen in het Limburgs opgetekend, doch enkele samenstellingen kunnen iets meer verspreid zijn, zegt VERDAM. Bij KILIAAN wordt *reen*, *rein* opgegeven met de toevoeging van *vetus*, doch de samenstelling *reengenoot* „aangelande" was in die tijd en nu nog over een groot gebied bekend n. l. over gans Antwerpen en Brabant (vgl. CORNELISSEN-VERVLIET) ; het

(1) B. MARTIN, *Studien zur Dialektgeographie des Fürstentums Waldeck und des nördlichen Teils des Kreises Frankenberg* (Deutsche Dialektgeographie, XV), Marburg, 1925, bl. 144.

In Beieren is *rain* een ongeploegde strook grond, vooral wanneer die afhelt (J. A. SCHMELLER, *Bayerisches Wörterb.*, II, 104). Dit schijnt wel de gewone betekenis te zijn in Duitsland, vgl. GRIMM, *Deutsches Wörterb.*, i. v. *Rain*.

(2) J. HAUST, *Borne in Enquête sur les patois de la Belgique Romane*, H. Top. Dial., VIII (1934), 310-315.

(3) M. VALKHOFF, *Etude sur les mots français d'origine néerlandaise*, Amersfoort, 1931, bl. 209.

is nog het gewone woord op de aanplakbiljetten van de notarissen, gelijk het altijd voorkomt in oude oorkonden.

Te Waasmont (P 211) en Walshouten (P 212) alsook te Houthalen (L 414) wordt *riem*, *reem* opgegeven : een vorm die waarschijnlijk ontstaan is door volksetymologie.

Een samenstelling met *reen* is *reenvoor*.

Kant. — Dit woord wordt alleen gebruikt in de noordelijke helft van Oost-Vlaanderen. *Kant* heeft hier een bepaalde betekenis : het is een nog al tamelijk brede strook grond met gras bewassen en met struikgewas en dikwijls met een gracht vol water (1).

Gracht-Dijk. — Ook deze woorden duiden weer een speciale soort grens aan. Het eerste woord werd opgegeven in het Noorden van West-Vlaanderen voor enkele plaatsen en het komt overeen met dijk uit het Zuiden : dijk is hier immers een gracht.

DE BO geeft nog een ander woord op : *about*, dat uit het Frans stamt : dit woord moet echter in de betekenis van grens verdwenen zijn ; DE BO zelf haalt alleen oude teksten aan tenzij de uitdrukking „ met kanten en abouten ” : met al de omstandigheden, met al de bijzonderheden.

Enkele namen die slechts voor een of een paar plaatsen werden opgegeven zijn *repel* te Niel (K 286) ; *strepe* te Oostende (H. 16) ; *overschietvoor* te Brussegem (O 73) en *volle* te Okegem (O 151) en te Liedekerke (O 157). Verder werd *limiet* ingestuurd voor Tollembeek (O 274), Peer (L 355) en Bilzen (Q 83). *Limiet* lijkt me nochtans, ten minste in Limburg, meer bekend te zijn, doch of het wel de akkergrens aanduidt, durf ik niet te beweren.

De grenzen van de akkers moeten vast zijn en onveranderlijk ; ze moeten dus kunnen getrokken worden uit-

(1) Vgl. A. Joos, *Wassch Idioticon*, die enkele spreekwoorden en gezegden geeft met *kant*, en W. N. T., VII¹ 1312.

gaande van een vast punt. Om dit punt aan te duiden plaatst men tegenwoordig een steen in de grond. Steen echter komt in de dialecten maar voor in Limburg en in het Zuiden van West-Vlaanderen en dit dan nog in samenstellingen. Het gewone woord over bijna gans Zuid-Nederland is **paal** of een samenstelling met **paal**. **Paal** is een oud leenwoord uit het Latijn. Het komt reeds voor in het Oudhoogduits *phál* en het Oudsaksisch *pál* en het moet vóór of tijdens de hoogduitse klankverschuiving overgenomen zijn. De eerste betekenis was volgens het W. N. T. (XII¹, 14) „een stevig van onderen meestal toegespitst stuk hout (boomstam, balk), bestemd om in den grond gedreven te worden”. Later werd het ook toegepast op een dergelijk voorwerp van ijzer of steen. *Paal* wordt gebruikt in toepassing op een houten of steenen merkteken en inzonderheid een merkteken dienende ter aanduiding of tot afbakening van een grens. Het Mnl. kende reeds deze betekenis, alsook **KILIAAN** : „*pael, paelsteen* : terminus, lapis terminalis, meta agris, limes agro positus”. De betekenis van *paal* als grensteken, werd stilaan uitgebreid tot deze van grens zelf en dan krijgen we een aantal nieuwe samenstellingen als **paalstaak** in West-Vlaanderen en **paalsteen**. Anderzijds is *paal* zulk een algemeen woord dat noodzakelijk de behoefte moest gevoeld worden om het nader te bepalen : vandaar de samenstellingen : **scheipaal**, de *paal* die de *scheid* of *schei*, de akkergrens aanduidt, **grenspaal**, **land- en veldpaal** en **hoekpaal**.

De namen gevormd met *steen* hoeven geen verdere verklaring. Het zijn **reensteen**, **scheisteen**, **grenssteen**, **landsteen**, **veld- en hoeksteen**. Alleen kan er op gewezen worden dat in het Noorden van de provincie Antwerpen niet *scheisteen* doch *scheikei* wordt gezegd. *Kei* heeft hier de speciale betekenis van „hardsteen”. Een *kei* is er ook een *plavei* en het adj. *keien* betekent er „van arduin of graniet”.

In Zuid-West-Brabant hebben we een gebied met een eigen woord voor de grenssteen n. l. meer, overal mann. De etymologische woordenboeken kennen het woord niet, het Mnl. W. (IV, 1291) geeft het woord op, alsook het W. N. T., beide met onzeker geslacht. KILIAAN heeft *meer*, *meere*, j. *pael* met de betekenis van grenspaal, grensscheiding „terminus, meta, limes”. Het woord komt ook voor in het Angelsaksisch: *maere*, *gemæere*, onz., Engels *mere*, alsook in het Oudnoors in de samenstelling *landamæri*, onz. Voor de verklaring van dit woord hebben we geen zekerheid. Het W. N. T. geeft eenvoudig de mening weer van FRANCK, dat het wellicht een vreemd woord is, verwant met het Lat. *murus* (1). In hoever dit woord verband houdt met *meren* of beter „*meeren*” en verder met *merren*, *marren* is niet klaar. We willen hier dit vraagstuk niet oplossen en verwijzen dus enkel naar de gegevens in het Mnl. W. IV, 1291 en 1444; W. N. T. *meren* IX, 574; FRANCK-VAN WIJK en Suppl. i. v. *meren* en verder F. HOLTHAUSEN, *Wortdeutungen*, Idg. Forsch., 48 (1930), 267.

Enkele speciale gevallen kunnen nog besproken worden, waarvan weer moeilijk kan uitgemaakt worden in hoever ze de weergave zijn van de werkelijkheid: *mijlpaal* te Outrijve (O 189) naast *paal* en te Nederbrakel (O 208) naast *scheidsteen* en *hoeksteen*. Met de betekenis van grenssteen komt *mijlpaal* niet voor in de woordenboeken. Te Buggenhout (I 273) werd [*maelstien*] opgegeven. Dit moet ook „*mijlsteen*” zijn en niet „*maalsteen*”. *Maal* is reeds bij KILIAAN een oud Saksisch woord voor „grens”. Vgl. Mnl. W. op *mael* (IV, 962) en W. N. T. *maal* (V) (IX, 22).

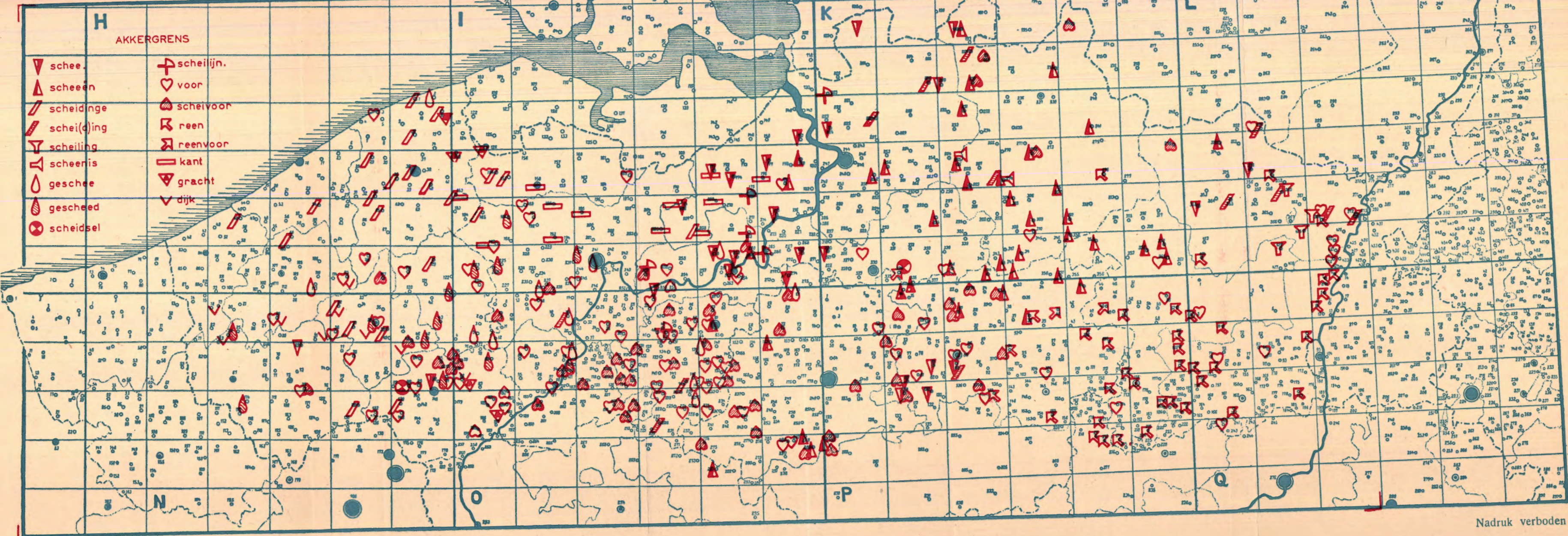
Kavelsteen [*ko:velstien*] te Beerse (K 235). *Kavel* betekent volgens CORNELISSEN een lot, een koop, deel inz. van

(1) J. FRANCK, *Mittelniederländisch mære, lateinisch murus. Zeitschrift f. vergl. Sprachf.*, 37 (1904), 120-131.

landerijen. Vgl. verder de idiotica van JOOS en TEIRLINCK en W. N. T., VII¹, 1895.

Kopelsteen te Oordegem (O 43). Is het de steen die de landen koppelt of moeten we hierin zien het mnl. *coppel* „benaming van een stuk land dat gemeenschappelijk eigendom is van verschillende personen”? Het komt vooral voor in Oostelijke provinciën en betekent meestal „een gemeenschappelijke weide” en vandaar in Noordduitschland „stuk weiland, weide, omheind stuk land”. Andere namen die opgegeven werden en die geen verklaring hoeven zijn : **erfpaal** te Lichtervelde (H 117), **merkpaal** te Merkem (N 29), **lemietsteen** te Lanaken (Q 88), **borne** te Bonheiden (K 334), **borne** te Eesen (H 109), **borre** en **bornsteen** te Roeselare (N 38); dit moeten wel jonge ontleningen zijn aan het Franse : *borne*. Het Mnl. W. kent het woord niet.

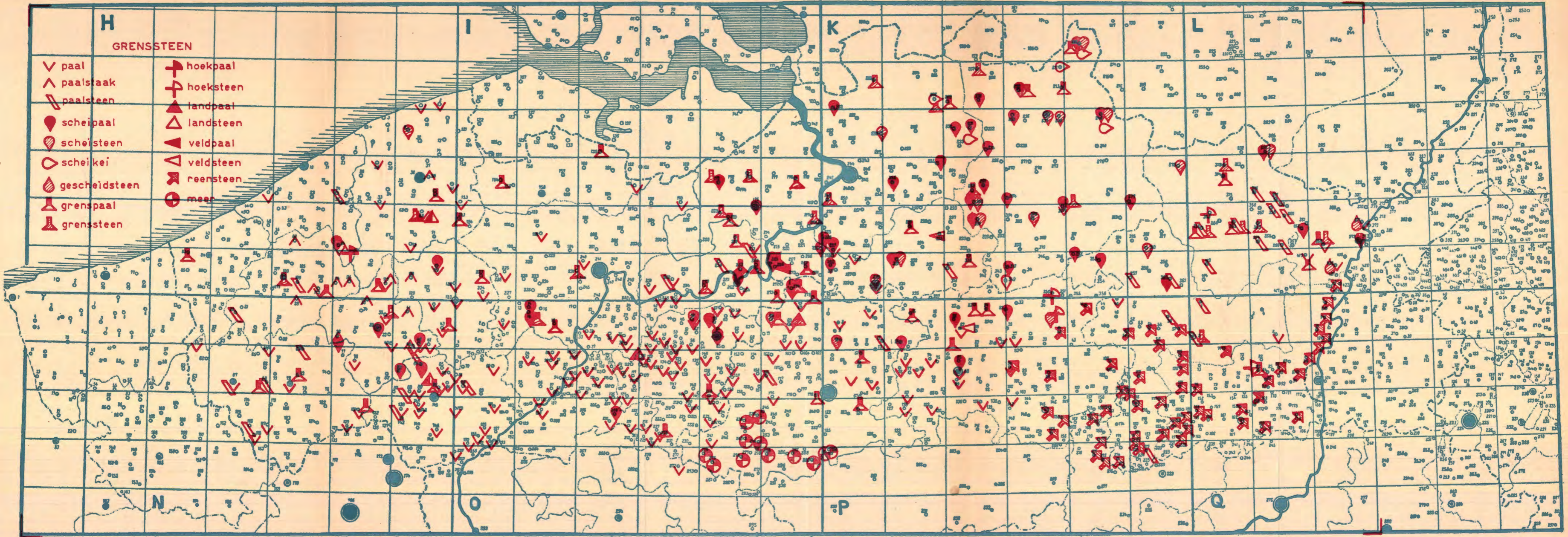
KAART I

Schaal 1 : 600.000

Nadruk verboden

KAART II

Schaal 1 : 600.000

Nadruk verboden